

Pyhät puut

1. Mikael Agricolan jumalainluettelossa (1551) mainitaan pakanallisen palveluksen kohteina myös puut (Oxi ja Puita ja Coollutten luita). Kajaanin läänin historiassa (1754) Ericus Castrén sanoo, että kekrin aattoiltana vietiin tontulle ruokaa ja juomaa mm. suurien puiden ja suurien kivien alle pelloille tai metsiin.¹ Chr. Erics Lencqvist taas kertoo (1782), että maahisia suostuteltiin viemällä niille esikkoantimia (*primitiae*) esim. puiden juurelle.² Ja Chr. Gananderin suuressa sanakirjassa³ on tieto: Jyry it — Jöran — Georg — — Jyryn päiwä. St Georgii dag. Då föres än i dag i Ryska Carelen mat eller mjölck åt afgudarne, under wissa trån och offerställen — etc. Ganander esittää saman asian Mythologia Fennicassa⁴ seuraavasti: Jyry. Denna dag offerades ock mjölk eller hela filbunckar under vissa helgade träd i skogs-lundarne. A. I. Arwidsson tuntee näiden puiden suomenkielisenä nimenä *Uhri-kuuset*⁵; hän sanoo niitä vielä — vuonna 1827 — olevan jäljellä jokaisessa talossa Karjalan etäisimmissä metsäseuduissa.

Tosiasiallisesti Arwidssonin mainitsemia uhripuita on tavattu vielä verraten myöhäisiin aikoihin asti huomattavasti läntisemmälläkin seuduilla, jopa Varsinais-Suomessa ja Satakunnassakin:

Rovasti Gadolin kertoo Perniöstä v. 1753, että silloin oli vielä jäljellä Metsänojan kylän Paukun talon pihalla suunnattoman suuren uhripuun kanto. Hän sanoo sen olleen mänty. — Perniö. Sanakirjasäätiö. M. A. Knaapinen 1939.

Der fanns ett heligt träd, som fälldes af den såkallade Pitkä Matti f. Pöyttis. — Pöytyä. H. A. Reinholm 68: 96.

Lempälän kunniamänty, virstan matka kirkolta. Siitä ei uskalla pienintäkään lastua hakata, ei neulastakaan. Se on mätäneminen, joka niitä hypistelee. — H. A. Reinholm 68: 97. — Vrt. D. SKÖGMAN Suomi II 2, 144.

Ollessamme Hennerin talon paikalla sopii jotenkin kertoella Lempäälän kuuluisasta männystä. Se kohooa Hennerin kartanon vieressä ja on tavallinen mänty. — — Ja sanotaankin jokaisen, joka on yrittänyt siitä oksia karsia t. kaataa, tulleen kipiäksi. — Lempäälä. A. O. HEIKEL Tampereen Sanomat 1879. Lisälehti n:o 90.

Turkkilan kylässä Hämeenkyrössä esim. on uhripuuna tavattoman suuri mänty, alkuansa kaksi yhteen kasvanutta puuta, jotka vasta kolme sylvä erkanevat. — Hämeenkyrö. Uusi Suometar 1880 n:o 149.

Pyhän kuusen sanotaan olleen Puntasen järven rannalla Kurussa, paikalla, joka ennen on luettu Virtain seurakuntaan. Sitä kuuluvat erittäinkin pyhäamuisin pal-

¹ ERICUS CASTREN Beskrifning öfver Cajanaborgs län (Åbo 1754) 76.

² H. G. PORTHAN Opera selecta IV (Helsingfors 1870) 77.

³ CHR. GANANDER Nyt Finskt Lexicon I 294.

⁴ CHR. GANANDER Mythologia fennica (Åbo 1789) 28.

⁵ FR. RÜHS Finland och dess invånare II. Andra upplagan (Stockholm 1827) 63.

velleen Puntasen, Viinikan ja Patalan talot, joista ensimmäinen nyttemmin on Kurun aluetta. Vielä joku 100 vuotta takaperin tätä pitämyspuuta oli palveltu, mikäli ainakin Patalan vanha emäntä, joka n. 103:n vuoden ikäisenä kuoli parikymmentä vuotta sitten, oli kertonut. — A. V. F[ORSMAN-KOSKIMIES] Suomen museo V (1898) 32.

Hämeessä tehdyt harvat muistiinpanot, jotka kaikki ovat peräisin viime vuosikymmeniltä, ovat verraten epämääräisiä, osaksi epäuskottavia; sen sijaan Etelä-Pohjanmaalta on saatu talteen muutamia luotettavilta tuntuvia tietoja. Mutta kaikkialla siellä, missä savolaisia asuu, Karjalaa ja Inkeriä myöten, ovat pyhät puut rehottaneet näihin päiviin asti uskollisesti vaalittuina. Kaikkiaan olen eri lähteistä kerännyt niistä nelisensataa tietoa, monet hyvinkin täyteläisiä.

Pyhällä puulla on vaihtelevia nimiä: *pyhäpuu*, *pyhä honka*, *pyhityspuu*, *pyhäkköpuu*, *pitämyspuu*, *pitämys*, *palveluspuu*, *palvontapu*, *lyylipu*, *lyylityspuu*, *lyylitöspuu*, *lyylitelty puu*, *uhripu*, *uhripetäjä*, *uhrikoivu*, *uhrinäre*, *juustokoivu*, *aljopuu*, *aljomänty*, *kasvattipu*, *kasvattipoika*, *elättipu*, *kartanopuu*, *kartanokuusi*, *pihakuusi*, *pihapuu*, *tonttipuu*, *peltokuusi*, *kyläpuu*, *jumalapuu*, *jumalakuusi*, *jumalan koivu*, *jumala*, *puujumala*, *haltijanpuu*, *taikapuu*, *onnipu*, *hiisikoivu*, *talon vahti*, *paavi*, *sukupuu*, *kunniämänty*; erikseen on vielä mainittava *nimikkopuu*. Puu kasvoi pihalla, tanhualla, pellolla, keskellä peltoa, kujan laidassa, lähteen reunalla, uhrikiven vieressä, aitan ääressä, riihen vieressä, riihen perässä, saunan perässä, maantien ja talon välissä — useimmiten siis talon välittömässä läheisyydessä. Se oli »suuri», »hirmuisen iso», »mainion suuri», »julman suuri», »harvinaisen suuri», »suuri ja kaunis», »merkittävä», »mahtava», »oksakas», »tuuhea», »vääärä», kaksihaarainen, kolmihaarainen; paksu, »kaksi syltä ympäri», »kaksi metriä ympärimitaten»; se »näky monen peninkulman päähän»: se on usein »ikivanha», »vanha aarniopetäjä», jopa 600 vuotta vanha. Tästä käy ilmi, että puut muistiinpanoja tehtäessä säännöllisesti olivat huomiota herättävän suuria ja siis iäkkäitä, yhtä hyvin havu- kuin lehtipuitakin.

Puille uhrattiin ensimmäiset antimet, *ensi osa* uutisjyvistä, uutisleivästä, uutispuurosta; poikineen lehmän, kissan, jopa emännän maidosta, kaloista ja yleensä kaikista tuloista. Uhreja suoritettiin myös määräaikoina, kuten lauantaisin, kynnön aloituspäivänä, kekrinä, pyhänmiestenpäivänä, mikkelinä, jouluna, jyripäivänä, helatorstaina, juhannuksena, syysmiikkulana jne., jolloin sen juureen kannettiin kullousiakin juhlaruokia ja -juomia tai ruoan ja juoman tähteitä. Puun juurelle saatettiin panna vati, lusikka ja veitsi, ja ateria voitiin kattaa karhin päälle. Uhrin tarkoituksena oli esim., että »lampaat menestyisivät» tai että »kaikki hyvin

kukostaisivat». Uhrin suorittivat — mikäli asiasta mainitaan — naiset. Uhrin vastaanottajia olivat — paitsi itse puu — *haltija, maanhaltija, talouden haltija, talon haltija, puun herra, onnen luoja, maahiset, piru* ja sangen usein *käärme*, jonka oletettiin asuvan puun juurella; näin muistiinpanojen mukaan: kokonaan toinen asia on, mikä oli uhrien alkuperäinen vastaanottaja.

Tämä perin ylimalkainen selostus, johon olen runsaasta aineistosta siis poiminut vain esimerkkejä, antaa jonkinlaisen käsityksen pyhien puiden juurella suoritettujen palvonnan yleisestä kaavasta. Sanottakoon vielä yhtä ylimalkaisesti, että aatteeltaan samaa on se palvonta, jota suoritettiin Skandinaviassa: pyhän puun nimi oli Ruotsissa yleisimmin *vårdträd*, mutta myös *tomteträ, bosträ*, Norjassa *vettetræ, vettebjörk, tussebjörk, bøntræ* jne. Vatjalaisten tapa uhrata pähkinäpensaaseen juurelle muistuttaa vain etäisesti suomalaisia uhritapoja; sairaustapauksen sattuessa kumarrettiin ja tuotiin uhri (*veṛä*); tällöin laulettiin (*paṛataṭi*): *mā izāntāt, mā emāntāt teṛle puhas veṛä, mīle puhas terveüs*.¹ Sen sijaan Virosta on mahdollista poimia runsaasti tietoja pyhien puiden juurella suoritetuista uhreista, joita voidaan verrata suomalaisten vastaaviin uhreihin. Erityisen elävää tämä palvonta on ollut Kraasnan siirtolassa näihin päiviin asti, kuten Oskar Kallas on osoittanut²: palvontaa saman puun — koivun tai lehmuksen — alla saattoi suorittaa myös koko kyläkunta. Tässä yhteydessä voidaan mainita myös siitä paljon varhaisemmassa maailmassa suoritettusta palvonnasta, josta Horatius kertoo: talon ääressä olevan pinjan juurella uhrattiin synnytyksen jumalatar Dianalle, kun perheeseen syntyi poikalapsi. Suomen pyhien puiden aate on selvästi länsimaista perua, seikka, jota voitaisiin laajasti perustella. Siihen viittaavat myös pyhiin puihin liittyvät perinnemotiivit, joista eräisiin seuraavassa puutun; tarkastelen nimittäin edelläkuvatunlaisen palvonnan yhteydessä merkitykselliseksi muodostuneisiin puihin liittyviä yleisimpiä tabu-motiiveja.

2. Saksan apostolin pyhän Bonifatiuksen (n. 675—755) legendassa (*Vita Bonifatii*) kerrotaan³ mm. miten hessiläisten keskuudessa oli henkilöitä, jotka uhrasivat puille ja lähteille — *lignis et fontibus* —, jotka uskoivat jumalantuomioihin ja harjoittivat pakanallisia menoja. Toiset taas olivat tällaisesta luopuneet. »Kuultuaan heitä ja heidän neuvostaan, hän, seuralaistensa Herran palvelijain läsnäollessa pani kirveen suunnat-

¹ J. J. LENSU Материалы по говорам води. Западно-финский сборник (Leningrad 1930) 216. Vrt. suomen *verha* 'uhri', josta ks. Vir. 1936, 60.

² OSKAR KALLAS Kraasna maarahvas (Helsinki 1903) 75—6.

³ Ks. esim. THEDE PALM Trädskult. Skrifter utgivna av Vetenskaps-societeten i Lund 33 (Lund 1948) 49.

toman suuren puun juurelle ja kaatoi sen — sitä nimitettiin vanhastaan pakanain kielellä Juppiterin tammeksi (*qui prisco paganorum vocabulo appellatur robor Jovis*) ja se seisoi paikalla, jonka nimi oli Geismar (*in loco qui dicitur Gaesmere*).» Kun hän oli kaatanut tammen, pakanat odottivat turhaan, että heidän jumalansa kostaisivat viholliselleen.

Pyhän Bonifatiuksen legendasta käy selville ensiksikin se seikka, että lähetyssaarnaajat pitivät peräti tärkeänä pakanallisten pyhien puiden tuhoamista, mikä merkitsee sitä, että noiden puiden asema pakanallisessa kultissa oli merkittävä; toiseksi se, että puihin liittyi uskomus, että niiden vahingoittamisesta oli seurauksena rangaistus vahingon tekijälle. Nämä molemmat motiivit tapaamme yleisinä myös myöhemmissä lähetyskertomuksissa. Erittäin mielenkiintoinen on kertomus, jonka julkaisee Enea Silvio Piccolomini (paavi Pius II) historiallis-maantieteellisessä teoksessaan »Europa»: tämän teoksen kirjoittamisen hän aloitti v. 1458. Piccolomini kertoo böömiläisen munkin Hieronymus Pragilaisen lähetysmatkasta zemaitien luokse. Kun hän, mukanaan kansaa, saapui pyhään metsikköön, ei kukaan rohjennut koskettaa kirveellä pyhää puuta (*sacrum lignum*). Siksi Hieronymus itse kaatoi yhden suuren puun. Nyt ryhtyivät miehet kilvan kaatamistyöhön. Mutta kun saavuttiin lehdon keskukseen, oli siellä erittäin vanha ja kaikkein pyhin tammi. Miehet eivät uskaltaneet siihen kajota, kunnes muudan mies rohkaisi mielensä ja iski puuta kirveellään. Isku osui jalkaan ja hän kaatui maahan puolikuoliaana. Hieronymus käski hänen nousta, ja hän nousikin vahingoittumattomana.¹

Mutta samantapaisen taistelun pyhiä puita vastaan voimme tavata myös kreikkalaiskatolisen Euroopan alueilta. Arkkimandriitta Makarij kuvailee, miten mokšamordvalaiset viettivät viljankorjuun jälkeen uhrijuhlaa pellolla pyhän jalavan juurella teurastaen härän ja asettaen uhripalat puun juurelle; ja Makarijn käsikirjoitukseen on tehty lisäys, joka liittyy käsiteltävänä olevaan ideaan: »Tämän jalavan kaatoi kylän (Temaševon) pappi Jevgraf Rudnev hallituksen käskystä 1813.»²

3. On joskus sanottu, että kirves oli Euroopan pakanallisiin maihin saapuneiden lähetyssaarnaajien tärkein työväline; ja kirvestä aseenaan käyttäen taistelivat myös Suomen papit »epäjumalia» vastaan vielä varsin myöhäisinä aikoina. He eivät tosin voineet hakata maahan laajan palvontapiirin yhteisiä pyhiä puita, koska sellaisista ei Suomessa ole tietoja; mutta sitä suurempi oli heidän työkenttänsä: pyhiä puita seisoj jokaisen talon ääressä.

¹ WILHELM MANNHARDT Letto-Preussische Götterlehre (Riga 1936) 136.

² UNO HARVA Mordvalaisten uskonto (Porvoo 1942) 192.

Kun Kaarle XI:n koko valtakuntaa koskevassa kirkkolaisissa (1686) säädettiin ankaria sakko- ja vankeusrangaistuksia niille, jotka uhrasivat puille (*offrade wid Trä*)¹, siinä epäilemättä kodifioitiin vanhempi käytäntö, joka oli Euroopassa yleinen; niinpä ns. Codex Theodosii ja longobardilaiset lait määräisivät ankaria rangaistuksia niille, jotka »vihkivät ja pyhitivät» puun, jopa niille, jotka sallivat jonkun palvoa niitä: ja jo 400-luvulta on vastaavia tietoja Espanjasta ja kelttien ja iberien keskuudesta sekä vähän myöhemmältä ajalta Germaniasta.² Kaarle XI:n kirkkolaki aiheutti tietenkin sen, että Suomen papisto — samoin kuin muuten esim. Viron papisto — ryhtyi toimimaan entistä innokkaammin palvontapuiden hävittämiseksi. Meille on tästä taistelusta säilynyt joukko tyyppillisiä asiakirjoja.

Porvoon tuomiokapitulissa esiteltiin 29. maaliskuuta 1738 Kerimäen varakirkkoherran lähettämä kirjelmä, jossa tämä mm. kertoo toimenpiteistään epäilyttävien lehtojen ja puiden (*misstänkelige lunder och trån*) hävittämiseksi mainiten, etteivät kehotukset ole mitään auttaneet. Tuomiokapituli vaati, että syylliset oli vedettävä oikeuteen, heitä ei saanut laskea ripille ja heille oli opetettava Jumalan sanaa.³ Liperin kirkkoneuvosto teki 1. joulukuuta 1746 päätöksen, jonka mukaan talojen vieressä ja pelloilla kasvavat epäilyttävät puut (*de vid gårdarne eller på åkern väcande misstänkta träd*) oli kaadettava; useimmat liperiläiset eivät kuitenkaan päätöksen johdosta ryhtyneet toimenpiteisiin, joten kirkkoherra Orraeus pyysi kihlakunnanoikeudelta ja maaherralta apua.⁴ Maaherra Wrede antoiakin seuraavan vuoden lokakuun 2. päivänä tekemällään päätöksellä viranomaisten tehtäväksi avustaa papistoa uhripaikkojen (*afguda-offerställen*) hävittämässä ja poisjuurimisessa.⁵ Åbo Tidningar 1772⁶ kertoo, että Pål Lydikäin, josta sittemmin tuli Kuopion lukkari, hakkasi ja hävitti rovasti ja kirkkoherra Fabritiuksen käskystä useita pyhiä pensaita ja uhripaikkoja (*buskar och offerställen*), joissa asukkaat harjoittivat epäjumalanpalvelusta ja joita ei kukaan aikaisemmin, taikauskoisesta pelosta, ollut uskaltanut koskettaa. Inkeriläinen lukkari Joh. Thalus kertoo, että Liissilän seurakunnassa Inkerissä sijaitsi katajia kasvava kukkula, keskellä suuri kataja, jolle uhrattiin. »Nyt on jo vuotta yli 50^{dä} Cuin kireko herra Branstacka nimeldä Cluckarin Abrah: Frisin Ca[n]sza hävittit

¹ GABRIEL NIKANDER *Fruktbarhetsriter* 312. (Helsingfors 1916).

² KARLIS STRAUBERGS *De heliga skogarna*. Folk-Liv 1945, Tom IX (Stockholm 1945) 128.

³ Tuomiokap. pöytäk. 29. 3. 1738 § 20. Neoviuksen mat. saml. s. 57.

⁴ Berätt. vid. Bisk. visit. 1748 i Libelits, Neoviuksen mat. saml. s. 59.

⁵ Neoviuksen mat. saml. ss. 2—21.

⁶ S. 111.

ja hakkaisit maahan, ej sitten enä palvele».¹ Erityisen mielenkiintoinen on Rantasalmella vuonna 1748 pidettyyn piispantarkastuksen pöytäkirjaan sisältyvä maininta. Pitäjänkokouksessa 11. toukokuuta 1746 oli tehty päätös, jonka mukaan eräiden kunkin kulmakunnan miesten piti hakata maahan ja polttaa (*afhugga och förbränna*) pelloilla ja talojen lähetyillä kasvavat epäilyttävät puut (*misstänksamma träd*). Päätös oli kuitenkin jäänyt toteuttamatta; kansa oli pidättynyt puita hävittämästä peläten siitä koituvan onnettomuutta karjalle ja taloudelle.²

Näistä asiakirjoista käy siis ilmi — aivan samoin kuin edellä selostetuista saksalaisista ja liettualaisista tiedoista —, että kirkollisten viranomaisten toimesta pyrittiin hävittämään pyhiä puita, ja toiseksi, että kansa suhtautui toimenpiteeseen vastahakoisesti peläten siitä seuraavan onnettomuutta. — Epäilemättä aktio pyhiä puita vastaan Suomen rintamailla saavutti menestystä jo niin varhaisessa vaiheessa, että ne sieltä hävisivät miltei tyystin; ne harvat tiedot, jotka Länsi-Suomesta ovat olemassa, ovat kuitenkin riittäviä osoittaakseen kultin olleen sielläkin muinoin yleistä. Mutta savolaiset uudisasukkaat tunkeutuessaan pohjoiseen ja etelään, säilyttivät vanhat tapansa ja »perustivat» pirttiensä ääreen pyhän puun vielä myöhäisinä aikoina välittämättä kirkkolain määräyksistä. Miksi juuri savolaiset vaalivat tätä perinnettä, ei ole varmasti ratkaistavissa; viittaakaan kuitenkin arveluun, jonka olen esittänyt Virittäjässä vuonna 1939 (s. 64).

4. Pyhien puiden pitkälti nykyaikaan säilymisen yhtenä tärkeänä edellytyksenä oli peräti syvälle juurtunut usko niiden tabuluonteeseen. Käytettävissäni on sadoittain tätä käsitystä kuvaavia varsin samantyyppisiä kansanperinnemuistiinpanoja, joista seuraavassa valitsen joitakin esimerkkejä.

Pyhää puuta ei rohjettu, hirvitty, uskallettu kaataa; jos sen kaatoi, oli odotettavissa ikävyyksiä. Siten Polvijärven Martonvaarassa väitettiin, että juustokoivun kaatamista seuraisi suuri onnettomuus.³ Kangasniemeltä on olemassa tieto, että kylälle koituisi »paljon pahaa, jos joku kaataisi sen uhripuun».⁴ Pertunmaan Suojalan pitämyspuuta talon isäntä kielsi kaatamasta, »koska jos petäjä hakattaisiin, tulisi taloon onnettomuus».⁵ Uukuniemen Mensuvaarassa Antti Toiviainen kaatoi uhripuun

¹ Sjögren III: 54. Kopio Pietarin Tiedeakat. kirj. Man. Sjoegr. Ingrida. Cat. Lerchi.

² Neovius mat. saml. ss. 2—21.

³ Polvijärvi. KRK. Reino Tanskanen 145. 1935.

⁴ Kangasniemi. Oskari Kuitunen 226. 1911.

⁵ Pertunmaa. Katri Kaukonen 1308. 1937.

(latvansa ukkosen iskusta menettäneen kuusen); hänelle pelättiin tästä aiheutuvan »jotain seurauksia».¹

Kansanperinne tietää kertoa monista tällaisista onnettomuuksista, jotka yhdistetään uhripuun kaatamiseen. Kun Säämingin Haponmäellä kaadettiin talon uhripuu, oli seurauksena se, että toinen talon veljeksistä työnsi toisen kaivoon.² Kangasniemellä erään kylän keskellä oleva elättipuu eli haltijapuu myytiin yhtiölle propsipuuksi. Haltija puri omistajan nuorimman pojan nenän pois, jolloin kylän vanhat miehet sanoivat, »että se sai pitämystä, mitäs menikään vanhaa elättipuuta hakkauttamaan, sen haltija kosti ottamalla pojan päästä nenän pois».³ Rantsilasta kerrotaan kokonainen onnettomuuksien sarja, joka seuraa kotikuusen kaatamista: renki, joka ensiksi pannaan puuta kaatamaan, lyö kirveellä jalakaansa; kun isäntä itse hakkaa sen poikki, se kaatuu saunan katolle ja särkee saunan; samana kesänä tulevat suuret hallat ja vievät kaiken viljan; talon hevosiä ja lehmiä alkaa kuolla, ja vihdoin rikas talo joutuu vasaran alle.⁴ I. Manninen kertoo Liperin pitäjän Liperinsalon kylässä Makkosen talon vieressä olevasta isosta, väärästä petäjästä, jolle uhrattiin: »Isäntä ei vielääkään uskalla hakkuuttaa puuta, pelkää, että siitä hänelle tuho tulee. Joku oli jo ruvennut puuta kaatamaan, mutta lastut oli silmille niin äkäisesti pirahuneet, jotta olivat sokaista».⁵ Nurmeksen Vinkerirannan Hamaran paikalla olevaa vanhaa koivua ei saanut hakata; kun muudan henkilö kerran kuitenkin aloitti hakkuun, hänen silmänsä puhkesi.⁶ Säämingin Juvolassa muudan mies yritti hakata uhrikoivua eli jumalan koivua, mutta hän lipesi ja jalka katkesi; toinen kaataja sai oksankappaleen päähänsä.⁷ J. V. Murman kertoo Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkistossa säilytettävässä, v:lta 1854 peräisin olevassa käsi-
kirjoituksessaan »Wanhoja Waromisia ja Taikauksia»: »Muudan mies Sodankylässä kerto, että hän poikasena hakkasi vanhan uhripuun ja haltio tuli sitten hänelle unissa sanomaan, että jos vaan tiedostasi semmoisen työnsian teit, niin et kostamatta pääsis». Enonkosken Ihamaniemen kylässä olevan uhripuun kaatajat »kaatuivat maahan tiedottomiksi ja puu jäi kasvamaan kenenkään toiste enää yrittämättäkään sitä kaataa».⁸

¹ Uukuniemi. KRK. Eino Toiviainen 9. 1935.

² Sääminki. Jouko Hautala 284. 1938.

³ Kangasniemi. Sirkka Hämäläinen 2. 1938.

⁴ Rantsila. Jorma Toppila 32. 1938.

⁵ Liperi. I. Manninen 492. 1915.

⁶ Nurmes. KRK. H. Pulkkinen 26. 1935.

⁷ Sääminki. U. Tynkkynen 72. 1938.

⁸ Enonkoski. SS. Otto Asikainen 10. 3. 1929.

Länsi-Suomestakin tiedetään kertoa samanlainen puuhun liittyvä uskomus. Kokemäellä, Kuurolan kylätien varrella kasvaa vanha mänty, jota nimitetään Isoksi männyksi, jossa, kuten tiedonantaja mainitsee, »asuu seudun mahtavin haltija». Kukaan ei voi tätä puuta kaataa. Yrittäjät ovat epäonnistuneet: keneltä on kirveen terä lentänyt pois, kuka taas on lyönyt haavan sääreensä.¹ Äyrämöisalueella Inkerin Vuoleen Putkelassa oli ennen suuri näre, jolle kannettiin uhria; sitä ei rohjennut kukaan koskea. Joku, saatuaan ruplan, uskalsi sen lopulta kaataa, mutta vielä nykyisinkin pelätään kantoa: jos »kuin satuttaa siihen kanton, niin tulee joku onnettomuus».² Vienan Karjalasta tunnetaan vain yksi tieto: »Jos on kartanolla puu kasvamassa (pikkumummon kartanon perällä kasvaa suuri rauvuskoiivu, meillä oli suuri lakkapää petäjä), niin jos sen kaataa, niin kuoloo talosta, jos ketä vanhempii. — Saarella miun syntymäsiijallani oli suuria haapoja. Eivät antaneet niitä leikata. Hermanan nainen ne ylpeydessään leikkasi. A siit palo huonehet, ja hää itse jäi kitumaa ja kuol. Satupuik-sihan niitä sanotaan.»³

Vastaavia tietoja on runsaasti ennen kaikkea Skandinaviasta. Jos Ruotsissa joku kaatoi haltijapuun (*vårdträd*), siitä oli seurauksena, että joku talon asukas kuoli tai että karja kuoli.⁴ Aivan samanlaisessa yhteydessä se on tuttu jopa niinkin kaukaa kuin Borneosta. Edward Tylor nimittäin kertoo, miten dajakit eivät uskalla kaataa eräitä henkien asuttamia puita; kun eräs lähetyssaarnaaja kaatoi niistä yhden, pidettiin erästä myöhemmin sattunutta kuolemantapausta tämän rikoksen seurauksena.⁵ — Saman tabusäännön alaisia ovat Suomessa myös ns. sääsynäpuut: niitä ei kukaan uskaltanut loukata. Parikkalasta kerrotaan, miten muudan maanmittari, linjan joutuessa kulkemaan tällaisten puiden välitse, kehotti miehiä hakkaamaan nuo puut pois. »Ei kukaan miehistä ruvennut hakkaamaan, vaikka kuinka käski ja kehoitti. Itse kappasi vihdoin kirveen ja alkoi leipoa. Muut vapisivat peloissaan, että nyt se tekee ihmeet.»⁶ Norjassa taas muudan emäntä antoi erään miehen hakata maahan koivulehdon, jossa *tusse*-nimiset haltijaolennot pitivät majaa. Hakkaaja iski kirveellä jalkaansa, emäntä kadotti sinä kesänä kaksi hevosta, sauna täynnään viljaa paloi, karjamaja paloi juustoineen ja voi-

¹ Kokemäki. Helena Futtari 4747. 1938.

² Inkeri, Vuolee. S. Paulaharju 29284. 1911.

³ Vuonninen. S. Paulaharju 5862. 1913. < Anni Lehtonen.

⁴ Göinge. LUF. 466, 6.

⁵ EDWARD TYLOR Die Anfänge der Cultur II (Leipzig 1873) 216.

⁶ Kangaslampi. O. A. F. Lönnbohm b) 244. 1894. < Heinävesi. Lukkari Lundberg, 66 v.

neen, jne.¹ Balthasar Russowin Liivinmaan kronikassa (1579) kerrotaan virolaisten hiisistä (*ettlike Búske*), joita pidettiin pyhäkköinä (*Hylligdohm*); niistä ei saanut hakata ainoatakaan puuta, ja luultiin, että puun kaatamisesta oli seurauksena pikainen kuolema.² Votjakkien lud-lehdon tabuluonteesta esittää Uno Harva lukuisia esimerkkejä: kun muudan sotilas, joka vieraassa seudussa oli oppinut halveksimaan esi-isiensä menoja, hakasi ludista puut, hän löi kirveellä jalkaansa ja hänen hevosensa, jota hän oli käyttänyt puiden vetämiseen, katosi. Kun taas muudan venäläinen kaasi sieltä puun, hän heti paikalla sairastui ja kuoli, vieläpä koko hänen perheensä myöhemmin sairastui kuolemantautiin.³ Ja ns. homeerilaisissa lauluissa tiedetään kertoa kuolemattomien lehdosta, josta ihmiset eivät saaneet kaataa kirveellä.⁴

Mutta pyhien puiden vahingoittaminen, jopa niiden oksien ja lehtien ottaminenkin oli saman tabusäännön alaista. H. A. Reinholm kertoo, kuten jo mainitsin, Lempäälän »kunniamännystä», ettei siitä uskalleta hakata pienintäkään lastua, ei neulastakaan.⁵ Ristiinassa sanotaan, ettei ns. pyhitys- eli pitämyspuihin saanut koskea: niistä ei saanut ottaa oksaa eikä lehteäkään.⁶ Viitasaarella ei kasvattipuista saanut »suurin surmin ottaa oksaa». ⁷ Paltamossa ei elättipuusta, joiden juurella uhrattiin maanhaltijalle maitoa, uskallettu edes oksaa katkaista.⁸ Sotkamossa Suonenvaaran Kilpelässä pidettiin kolmea isoa koivua, joille uhrattiin viinaa, maitoa ja juustoa, »niin pyhinä», ettei niistä saanut katkaista oksaakaan.⁹ Salmin Tulemajärvellä on haltijapuina koivuja, pihlajia ja kuusia, joista ei saanut ottaa oksaakaan. »Ku varboi vai riisunemmo, ei meil sit karju loista». ¹⁰ Mäntyharjulla uskotaan, että jos otti ja poltti oksia sellaisesta puusta, jota palveltiin, sai rangaistukseksi jäsentaudin, joka veti koukkuun.¹¹ Vatjalaisesta Järvikoiskylän kuulusta Iilian koivusta eräs poika kuori tuohta ja kuoli sen takia.¹²

Thomas Hiärne sanoo 1670-luvun keskivaiheilla kirjoittamassaan Bal-

¹ OLRIK—ELLEKILDE Nordens Gudeverlden (København 1926—51) 232.

² MANNHARDT 418.

³ UNO HARVA Permalaiisten uskonto (Porvoo 19) 97—8.

⁴ Hymn in Venerem 268.

⁵ Reinholm 68: 97.

⁶ Ristiina. Yrjö Toivonen 42. 1915.

⁷ Viitasaari. SS. Sulo Hämäläinen 8. 10. 1929.

⁸ Paltamo. SS. H. J. Keränen. 1929.

⁹ Sotkamo. S. Paulaharju 7544. 1915.

¹⁰ Salmi. Maija Juvas 258. 1938.

¹¹ Mäntyharju. J. Karhu 3568. 1936.

¹² Järvikoiskylä. J. Lukkarinen 1160. 1910.

tian maiden historiallisessa kuvauksessa¹ virolaisten pitäen pyhänä erillisiä puita, joista ei saanut lehteäkään ottaa. Varendissä Ruotsissa pyhistä puista (*vård-träd*) ei ollut lupa ottaa lehteäkään; jos kiellon rikkoi, seurasi onnettomuuksia ja sairautta. Kun muudan torppari papin kehoituksesta otti puun (*gamla Wislanda asken*) oksia, hän kaatui ja loukkasi itsensä.² Bohusläänin kuvauksessa vuodelta 1746 mainitaan erään talonpojan hakanneen yhden ainoan pyhän puun (*boträ*) oksan; hän luuli siitä seuraavan onnettomuuksia ja rukoili polvillaan puulta anteeksiantoa.³ Tirolin Naudersissa olevasta pyhän puun (*der heilige Baum*) läheisyydestä ei saanut ottaa polttopuuta, sen luona ei saanut huutaa ja meluta; jos sitä iski kirveellä, iskijä sai ruumiiseensa haavan.⁴ — Samanlaista täydellistä koskemattomuutta noudatettiin myös uhrilehtoihin nähden; lähin esimerkki on Inkeristä: »Serebethan Seuracunnas 5. eli 6. wirsta Kirkolda, oli yxi pieni Corkia metzistö, jota cutzuit eli nimitettijt *uckola*. Siinä kasvoi myös vähän kataij. Sitä pitjt nijn pyhänä, ettej uskaldanet yhtä lehte puusta otta».⁵ Votjakkien lud-lehdoista on uskomus, jonka mukaan sitä, joka taittaa oksan pyhäköstä, karhunhahmoinen »keremet» rankaisee; karjaa ei sinne lasketa, sieltä ei saa edes tikkua tuoda kotiin; kaikenlainen meluaminen on siellä ankarasti kiellettyä.⁶

5. Pyhän puun vahingoittaja tai kaataja saa siis useissa tapauksissa tekonsa seurauksena rangaistuksen. Mutta monesti tapahtuu, että puun vahingoittamisesta tai kaatamisesta koituu onnettomuuksia esim. karjalle tai asianomaisen talon väelle, joilla ei ole mitään tekemistä pyhänhäväisyn kanssa. Erityistä huomiota herättävät kertomukset, joiden mukaan puun kaatamisesta koituu onnettomuutta koko sen talon suvulle, jonka ääressä pitämyspuu kasvaa. Niinpä H. A. Reinholm on muistiinpannut V.l. Pyhäjärveltä tiedon, jonka mukaan renki kaataa talon puun, seurauksena se, että »koko se talous hävisi»⁷: saman kerääjän erään toisen tiedonannon mukaan Pyhäjärven Hiirenmäen pyhän puun kaatamisen jälkeen »koko sen suvun kantaki hävisi».⁸ Kun Hartolassa Niemisen torpan

¹ THOMAS HIÄRNE Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte. Monumenta Livoniae antiquae (Riga 1835) 30.

² HYLTEN—CAVALLIUS Wärend och Wirdarne 1 (Stockholm 1863) 144.

³ OLRİK—ELLEKILDE 233. mt.

⁴ ANGELO DE GUBERNATIS La Mythologie des Plantes. Tome premier (Paris 1878) 39.

⁵ SJÖGREN III: 55.

⁶ UNO HOLMBERG Permalaisen uskonto 97.

⁷ Pyhäjärvi V. l. Reinholm 68: 101.

⁸ Pyhäjärvi V. l. Reinholm 68: 101.

alueella kasvanut pyhä puu kaadettiin, joutuivat »jälkeläiset monessa polvessa» siitä kärsimään¹ ja Saarijärvellä uhmamielisen uuden isännän lapset tulivat mykiksi samasta syystä.² Näissä tiedoissa esiintyvä aate on tuttu aivan samanlaisena esim. Norjasta. Kun muudan mies kaatoi haltijapuun (*Vaettetrae*), kuului ääni: »Se kostetaan kolmanteen polveen asti».³ Tällainen seuraus panee ajattelemaan, että skandinaavis-suomalaisella pyhällä puulla ja suvulla on jonkinlainen suhde toisiinsa; kysymys ei ole enää yksityisen henkilön suorittamasta rikoksesta, josta on seurauksena häntä persoonallisesti kohtaava rangaistus. Koko puun ääressä uhraavan suvun kohtalo on riippuvainen puun elämästä tai häviämisestä. On hyvin ymmärrettävää, että tällainen syvään juurtunut käsitys — jonka mukaan siis rikos puuta kohtaan on rikos sukua kohtaan — oli voimakkaammin tehoava kuin luonnonsuojelulaki. Epäilemättä se vaikutti yhtä tehokkaasti tai tehokkaamminkin pyhien puiden ja myös uhritradition sitkeään säilymiseen kuin antiikin kansojen lainsäädännölliset toimenpiteet, joista tietoja on muinais-Kreikasta: sitä, joka siellä häpäisi pyhää puuta tai tuhosi sen, rangaistiin kuolemalla, maanpaolla tai omaisuuden menetyksellä.⁴

6. Käsityksen pyhän puun aatteesta olen jo varhemmin esittänyt. Seuraavassa pyrin teoriaani kehittelemään ja vahvistamaan. Itse puuta tai siihen asettunutta geniusta ei suinkaan palvottu, kuten riittämättömään aineistoon tunkeutuvat tutkijat Jacob Grimm, Wilhelm Mannhardt, Eugen Mogk sekä monet muut ovat arvelleet: p u u m e r k i t s i v a i n u h r i p a i k a n. Se oli siis, jos sanaa saa käyttää, alkeellinen pyhäkkö; sen juurella suostuteltiin kullakin seudulla dominantteja ylikuonnollisia olentoja — meillä esim. *haltijaa*, *pyhiä miehiä*, *kekrittäriä*, *onnen tuojaa*, jopa elättikäärmettä; tai uhriantimet sai, kuten Ruotsissa ja Tanskassa *tomte*, *vaette*, *hyldefrue*, *hyldemor* jne.; tai, ottaakseeni esimerkin antiikista, synnytyksenjumalatar *Diana*. Uno Harva on arvellut, että uhrin vastaanottajia Suomessa olivat alunperin salaperäiset maahiset; hänen teoriansa ei kuitenkaan ole riittävästi perusteltu. Todennäköisintä on, että vanhakantaisimmat uhrin vastaanottajat meillä olivat s u v u n v a i n a j a t, joiden osa suomalaisessa kultissa on ollut verrattomasti suurin. Tähän viittaavat mm. lapsen syntymän yhteydessä suoritettut menot, jotka varsinkin Skandinaviassa olivat käytännössä: synnyttäjä syleili pyhää puuta

¹ Sysmä. Hulda Uurasmaa 91. 1938.

² Saarijärvi. KRK. Otto Harju 40. 1935.

³ JOH. TH. STORAKER *Naturrigene*. Norsk Folkeminnelag XVIII (Oslo 1928) 38.

⁴ CARL BOETTICHER *Der Baumkult der Hellenen* (Berlin 1856) 534. — STRAUBERGS 128.

(*vårdträd*) rukoillen helppoa synnytystä.¹ Tähän voidaan verrata Reinhold von Beckerin Gananderin *Mythologia Fennica*n välilehteen kirjoittamaa tietoa, jonka mukaan talojen ja lähteiden läheisyydessä tai pellolla olevien pitämispuiden juurella suoritettiin uhreja sekä pyydettiin jumaluuksia, jotka asuivat niiden ääressä ja juurien alla, auttamaan synnytyksissä olevia naisia (*laborantes utero puellas*; sanonta on lainattu Horatiuksen oodista Dianalle).² Ruotsissa vaimo uhrasi pyhän puun juurelle maitoa, kun hänen hetkensä oli tullut.³ Suomessa taas lapsi kannettiin heti synnyttyään kartanopuun luo⁴ ja äidin maidosta vietiin ensimmäiset tipat puun juureen.⁵ On luonnollisinta, että synnytyksen yhteydessä ja suvun uuden jäsenen nähdessä päivän valkeuden toivotaan apua ja myötätuntoa saman suvun rajan taakse poistuneilta, mutta suvun yhteyteen edelleen kuuluvilta jäseniltä, esivanhemmilta, ja että juuri niille myös annetaan osa lapsen ensimmäisestä ravinnosta.

Mutta vaikka olen näkevinäni suomalaisessa pyhän puun juurella suoritetussa kultissa suvun vainajiin kohdistuvan erään palvontamuodon, en suinkaan väitä, että tällä selittäisin myös muualla Euroopassa tavattavien pyhien puiden arvoituksen. Niinpä pidän luonnollisena, että se *robor Jovis*, jonka pyhä Bonifatius kaatoi, tai *Perkunasin* tammi, josta Liettuassa kerrotaan, sijaitsivat todella näiden ukkosenjumaluuksien palvontapaikoilla, ts. merkitsivät luonnossa kohdan, jossa näille jumaluuksille suoritettiin uhreja. Se seikka, että juuri p u u valittiin tällaiseksi uhripaikan merkiksi, ei sinänsä ole suinkaan ihmeellistä, ei sen ihmeellisempää, kuin että lappalaiset valitsivat autioilla tienoillaan uhripaikkansa merkiksi näkyvän kiven — seidan —, voidakseen suorittaa kulttiaan aina samassa paikassa. Pyhä puu oli alkeellinen *templum*: uhrin vastaanottajat vaihtelivat sen uskontomuodon mukaan, mikä missäkin ja kulloinkin oli vallitsevana. Meillä Suomessa pyhän puun loukkaaminen ja hävittäminen oli *sacrilegium*; sen uhmamielistä tai ajattelematonta häpäisijää kohtasi tuho. Sen kaataminen — ja myös kaatuminen — tiesi rajan tuolle puolelle siirtyneiden suvun jäsenten ruoalla ja juomalla varustamisen keskeytymistä tai loppumista, ja koska suvun tuonpuolisten jäsenten — ei perimmältä pohjaltaan suopeudesta vaan — elämän jat-

¹ Blekinge, Asarum. LFA 4164.

² SMA XV, 159.

³ Smoolanti, Alghalt LFA, 6940.

⁴ Korpilahti. J. W. Kotikoski 922—4. 1933.

⁵ Jämsä. Reinholm 68: 3, 5, 269. — Mäntyharju. J. Karhu 3574. 1936. — Pyhäjärvi VI. Reinholm 68: 101. — Liperi. Uno Holmberg 528. 1911. — Toksova. S. Paulaharju 29283. 1911.

---

kuvuudesta riippui tämänpuolistenkin suvun jäsenten menestys ja onni, niin uhrauksen keskeytymisestä ja loppumisesta oli seurauksena perheen ja sukukunnan perikato. Sillä suku muodostaa kokonaisuuden, elivät sen jäsenet maan päällä tai sen kumpujen alla.

MARTTI HAAVIO